

KÖNYVEK KÖZÖTT

HATVAN ÉV — TORZÍTÓ TÜKÖRBEN

Kecskeméti Gábor szerkesztésében adta ki az MTA Irodalomtudományi Intézete hatvanéves fennállása örömeire azt a vékony összefoglalást, amely bővebb címe szerint „intézmény- és tudománytörténeti metszetek”-et tartalmaz.

Visszatekintve a hat évtizedre, úgy fogalmazhatunk: az Intézet tevékenységének legnagyobb pozitívuma az erőszakkal terjesztett és őrzött irodalomértelmezés kérdésszé tétele, majd meghaladása. Nem volt áldozatok nélküli harc, sokfelől támadták az intézményt, a polgári kultúra zászlóvivőjének, a marxizmus-leninizmus aláásójának nevezték, párthatározatokban ítélték el az itt folyó kutatások egy részét, heves rohamokat indítottak egyik-másik kiadvány ellen, „kinyírtak” kutatókat, a támadások azonban nem süllyesztették el a viharverte hajót, melyen kiváló tudósok álltak helyt a legnehezebb időkben is, és mindenkor számíthattak kisegítőik — például a könyvtárosok és a gazdasági szakemberek — áldozatos támogatására.

1973-ban kerültem az Intézetbe Béládi Miklós és Bodnár György jóvoltából. Rögtön egy esszéintézeti értekezletbe csöppentem. Késhegyig menő vita bontakozott ki arról, milyen francia utópistákat és forradalmárokat olvasott Petőfi. Mintha élet és halál kérdései kerültek volna terítékre. (Lukácsy Sándor számára ezek a kérdések, a „vagyvagy”-ok az állálatlanság rémét vizionálták, hiszen vitatni merte Pándi Pál álláspontját.) Majd a főigazgató Sőtér István helyettese felvetette a kérdést, hogyan ülhetnek itt a Püspöki Kar emberei. (Később azzal mentegette magát, hogy Kilián Istvánra gondolt, aki az iskolák színjátzását kutatta és tárta föl.)

Persze nem az ilyen személyeskedések miatt lett menedékhely az Intézet. A szabadság levegőjéből szippanthatott az itt dolgozó. Nekem ugyan ritkán adódott alkalmam, hogy részt vehessek a folyosói szümpozionokban, hiszen beérkezésem pillanatától a „Sóska” (*A magyar irodalom története 1945–1975*) teleírt és üres lapjait rendezgettem. Bár Sőtér értekezésében a kézikönyv befejezett vállalkozásként szerepelt, szép számmal voltak üresen hagyott lapok a valaha a ködös jövőben elkészülő fejezetek jelképeként. Volt, hogy téli esteiken is az asztal körül keringve növeltük a papírtömeget, ilyenkor erősen kételkedtem, foglalkozhatom-e valaha is irodalomtörténet-írással.

A „Sóska” születésének kínjairól rengeteg, olykor egymásnak is ellentmondó írás született. Tény, hogy Bodnárt és Béládit gyakran raportra

hívták. Többször azért, mert akik megneszelték, hogy nem szerepelnek benne, Aczél Györgynél jelentették fel a szerkesztőket. A kultúra legfőbb irányítója végül elunta a zaklatást, bekérte a teljes kéziratot, amelyet utóbb hiányosan adott vissza. Az idő múlt, a lektorok véleménye módosult. Előbb nagyobb terjedelemben kötelezték a szerzőket például Kónya Lajos, Kuczka Péter és mások esetében, majd mások kiemelését szorgalmazták. Az egyik lektor sokallta a Rónay György által írt bírálatokra történt hivatkozások számát, ezt a kifogást úgy hidaltuk át: „amint egyik kritikusa írta”. Se szeri se száma nem volt a „jobbító szándékú” megjegyzéseknek. Béládi belefáradt a harcokba, lemondott, de lépését nem fogadták el. Maradt, egyre keserűbben, a végpont, a befejezés reménye nélkül. Amire tehetsége és tudása kijelölte volna, Illyés Gyula és Németh László életművének elemzése, megvalósíthatatlan álom lett számára, annál több energiát fordított például a Kassák-fejezet és a regény megváltozása elemzésére, emellett Pomogáts Béla és az én közreműködéssel a nyugati és tengeren-túli magyar irodalmak feltáráására (már akiről egyáltalán írni lehetett). Ezt a művet később sokan kritizálták hiányai miatt. Főként azok, akiknek fogalmuk sem volt megírásának nehézségeiről. Áttörés volt a maga idejében, kényszerű hiányosságai, melyek nem a mi ismerethiányunk következményei voltak, de rajtunk verték el a port új idők új hősei.

Béládi Miklós halálával az új irodalomtörténet koncipiálója, mozgója hagyott ott bennünket. Közben újra meg újra azzal fenyegettek, az Intézetet megszüntetik, ha nem készül el. Bodnár kezdeményezésére rám várt a feladat, melynek szörnyű nehézségeit az első pillanattól — a Kiss Ferenc fejezete körüli háborútól — érezkelhettem. Befejezni, bármi áron! Végül Erdődy Edit hathatós közreműködésének köszönhetően pont került a prózával foglalkozó rész végére is. Hasznos, jó fejezetek is bőven olvashatók benne. Ezek felett máig nem járt el az idő, már csak azért sem, mert önálló tanulmányokként megjelentettük őket, hogy ne vesszenek el a fölöslegesen, muszájból írt részek tengerében.

Itt térnék vissza a *Hatvan év* című kiadvány első, nagyon fájdalmas, semmiképp sem indokolható hiányosságára. A többi fejezetben — kiemelkedik az Elméleti Osztály tevékenységéről írott méltatás — elegáns, bensőséges portrékat olvashatunk a halottakról. Bata Imréről, Béládi Miklósról, Bodnár Györgyről, Erdődy Editről, Kiss Ferencről, Rába Györgyről hiába keresünk ilyeneket. Rába például a kor egyik legnagyobb irodalomtörténésze volt,

amint Babitsról írt kezdeményező monográfiái és a *Nyugat* nagyjainak fordításairól írt munkái bizonyították (utóbbi az Intézet egyik könyvsorozatában jelent meg). Portrét érdemelt volna Czine Mihály is, az irodalomtörténet-írás halálos sebesültje, aki végül Király Istvánnak köszönhetné, hogy az egyetemen folytathatta pályáját, s kemény harcok után a nagydoktori címet is megszerezhetné. Szerettem volna olvasni Ferenczi Lászlóról, hiszen jóval több mint negyven évet töltött az Intézetben, a belga irodalom és az avantgárd szakértőjeként. (Az összehasonlító irodalomtörténetet kutató csoportról és nagy tudású vezetőjéről, Vajda György Mihályról sem sokat tudhatunk meg, pedig az itt tevékenykedők is ablakot nyitottak a világra.) A jeles irodalomtörténész ideológiai megfontolások után száműzték a könyvtár élére, bármikor kiegészítette a hozzá forduló hiányos ismereteit. A könyvtárt rövid ideig Vujicsics Sztoján igazgatta, ő volt az Intézet külföldi kapcsolatainak egyik mozgatója, színes egyéniségéről bőven lehetett volna írni, ráadásul különféle anekdoták állandó szereplőjeként is hírnevet vívott ki magának.

A felsorolt hiányokat, elsősorban a kutatókról és tudósokról szóló méltatások elmaradását azért is fájlahatjuk, mert az Intézetben az akkori magyar tudományosság kiválóságai dolgoztak, s jótékony védelmezőjüknek bizonyult Klaniczay Tibor és Sötér István. Klaniczay tudományterülete elismerten legnagyobbja volt, kiváló nemzetközi kapcsolatokkal, tekintéllyel, tudással, mely az egyik legnépszerűbb egyetemi oktatóvá tette. Kisugárzására jellemző, hogy amikor Tolnai Gábor váltotta, az ő jegyzetéből olvasott fel, s csak akkor tért el tőle, amikor a kiátkozott Farkas Gyula egyik művéből merített.

Sötérről Ferenczi László írt kismonográfiát a *Kortársaink* sorozatban, amelyet kezdetben Béládi és a debreceni illetőségű Juhász Béla szerkesztettek (nincs róla szó). Béládi halála után engem delegáltak a helyére, s máig életem pozitívuma, hogy ebben az időben jelent meg Szegedy-Maszák Mihály Márai-könyve. Az Irodalomtörténeti Kiskönyvtárat — erről sem esik szó — Bodnár György szerkesztette, szinte a magyar irodalom teljes történetét átfogták látszólag részletkérdésekkel foglalkozó kötetei, melyek száma emlékezetem szerint a százat is meghaladta. Sötér támadhatatlannak bizonyult, jelen- vagy távolléte — elég nehéz volt sok funkciója miatt rálelni, nem is erőltette, hogy megtalálják — védelmezte az Intézetet, ráadásul a maga módján ő is sokat tett a tilalmak enyhítéséért. Amikor megjelent a kivégzőosztag, hogy az Elméleti osztály tevékenysége miatt ellehetetlenítse az Intézetet, Sötér prelegált a kor irodalmáról, s a megjelentek derűjével és felháborodásával kísérve kijelentette: a szocializmus legnagyobb költője

Weöres Sándor — szólni sem tudtak a hóhér szerepére jelöltek. Ki vitathatta volna Weöres nagyságát? Ki lehetett volna ellenpéldája? Az Intézet bántatlanul folytathatta tevékenységét, az Elméleti osztály pedig Nyíró Lajossal, majd Szili Józseffel az élén továbbra is ismertette az elméleti iskolák eredményeit. Nyíró Lajos egyébként a legkedvesebb osztályvezetők egyike volt. Az osztályt a pártközpont hozta létre, hogy cáfolja meg Lukács György nagyrealizmus-elméletét. „Nyíró Lajos és munkatársai (az ekkor indított *Kritika* című folyóirat nyilvánosságát felhasználva) nem Lukács György állítólagos revizionizmusát bírálták, hanem a konzervativizmusát, és a felsőbb hatalom nem kis megrökönyödésére az avantgárd elismerését és az új irodalomelméleti felismerések átvételét szorgalmazták (nem sokon múlt, hogy az osztályt nem szüntették meg a hatvanas-hetvenes évek fordulóján).” Alighanem Nyíró kapcsolatainak is része volt abban, hogy nem így történt, s neki volt köszönhető, hogy a „pluralitás elve érvényesítésének eredményeként az Elméleti osztály különféle irányzatok közös műhelye lett”. 1989-ben ment nyugdíjba, 2014-ben bekövetkezett haláláig otthonának tekintette az Intézetet, s ez úgy tekintett rá, mint egyik megmentőjére. Párttitkári ténykedése során mindig az intézeti kutatók pártját fogta támadóik ellenében (így tettek utódai, Szili József és Bíró Ferenc is). Valahányszor megjelent a kerületi pártmegbízott, s betérjesztette vádpontjait, szellemi fölénye birtokában visszaverte támadásaikat. Hogy Pomogáts Bélával az intézmény tagjai maradhattunk, abban óriási szerepe volt, amelyért sosem lehetünk elég hálásak.

Tapasztalatlan ifjoncként kerülhettem az Intézetbe. Úgy éreztem, sosem szerezhettek annyi tudást, mint az itt működő kiválóságok. Sosem éreztem velem az óriási különbséget. A szókimondó Martinkó András a folyosón üldögélt, és megdicsérte valamelyik suta írásomat. Míntha szárnyaim nőttek volna. Ugyanezt mondhatom Kiss Józsefről, a kiváló Petőfi-kutatóról is: ő akkor állt a vártán, amikor Barguzinba loholtak a költő után. (Milyen kár, hogy már nem élt Dienes András, aki abba halt bele, hogy a jegyzeteit tartalmazó bőrdíjelt ellopták a vonaton. Gyerekkoromból emlékszem, amint csendőrként Thurzó Gáborral, Géczy Józseffel és apámmal belső szobánkban ellenállást szerveztek a nyilas uralommal szemben. Soha ilyen félelmetes csapat nem verbuválódott...)

Sánta Ferencsel, aki rejtelmes okból az Intézetbe került, egy szilveszteri ünnepségen találkoztam először. Már régebben lehetett itt, Sötér azonban örvendező meglepetéssel fogadta, láthatóan őt is megzavarta az író jelenléte. Ilyenkor szívélyes mosollyal ölegette a számára ismeretleneket, akik között intézeti munkatársak is sze-

repeltek. Végül azonban ő is mentesítette az írókat az intézeti munka végzése alól. Nem sejtette, hogy Sánta egyszer csak elhallgatott, s ennek magyarázatát legfeljebb néhányan tudják.

Sok hiányérzetem támadt a *Hatvan év* olvastán, mégis visszaálmodhattam az ifjúságomat, azt a varázslatos érzést, melyet senki sem vehet el tőlünk. (*Reciti*, Budapest, 2016)

RÓNAY LÁSZLÓ

CZIGÁNY GYÖRGY: A NYÁR FELTÁMADÁSA

„Valójában az a dolgom, hogy felmutassak másokra: mestereimre, példaképeimre, azután barátaimra, társaimra...” (79.) — írja magáról legújabb kötetében a nyolcvanhatodik életévében járó Czigány György nagy alázattal, de egy kis csalódottsággal is, hiszen, magát a színpad szélére rekedt cirkuszszolgálóhoz hasonlítja, aki nem érti, „végtére is, miért nem illik elmondania s megmutatnia, hogy ő is tudja a hármas szaltót?!”. Pályája valóban a szolgálat jegyében telt, hiszen — bár magát elsőrangúan költőnek vallja — legtöbbször mégis rádiós műsorvezetőként ismerik, azt az embert látják benne, aki olyan hírességeket tudott megszólítani, mint Ottlik Géza, Nemes Nagy Ágnes, Weöres Sándor, és még sokakat. A szolgálat irányába mutat krisztinavárosi kántorsága is, hiszen a kántor személye soha nem fontos, mindig csak az, akinek a dicsőítésére a zene elhangzik.

A *nyár feltámadásában* szereplő szövegek nem a nagybetűs Írás elszemélytelenítő, objektívizáló aszketizmusának jegyében születtek az örökkévalóságnak, hiszen annál sokkal meghittebbek, személyesebbek. Emlékezés és búcsú ez a kötet mindazoktól, akiket ma már nem tud személyesen megszólítani Czigány György; az előbb említettekén túl, Mándy Ivántól, Korozmay Dénes világhírű brácsaművésztől, Tűz Tamás katolikus paptól és költőtől, Ungár Imrétől, a vak zongoristától, fiától, aki apját megelőzve nemrég hunyt el, s talán búcsúzik magától a virágzó, növekvő életől is. A kötet olyan, mint változatos vadvirágokból kötött csokor, mely műfaji határokkal igen nagyvonalúan bánó szövegekből áll. A leginkább esszének mondható írások között verseket találunk, személyes visszaemlékezéseket, riportot, regényes vallomást. S ezek a virágok az elhunytak sírjaira készültek, hogy élet áldoztassék a halottak emlékének, s hogy viruljanak ezek a virágok, amíg élet van bennük, majd száradjanak el.

A kötet első részét egészében Ottlik Géza emlékének szánta a szerző. Többnyire anekdotikus visszaemlékezések ezek, melyek az Ottlik-kutatók és szeretőik örömeire tovább árnyalják személyiség-

gét, de vannak azért az esszékben olyan csavarok, melyek érdemessé tehetik őket akár az újraolvasásra is. Rögtön az elején olvashatunk Czigány Györgytől egy alkotáslélektani vagy talán alkotásteológiai elmélkedést arról, hogy ki is írja a művet: „A költő eszköze, médiuma, tárgya, s tehetsége ajándékával teremtője a versnek, de a mű többet tud nála, s talán szerzője szándéka ellenére is kihívhatja, kikényszerítheti (valamiféle mennyei hitel által) az anyag megszentelődésének kegyelmét.” (8.) Külön kis irodalomtörténeti kuriózum a *Mindig voltak dugóhúzó* című írás, mely egy fiktív visszaemlékezés Ottlikra. Czigány György elképzeli, hogy Ottliknak gyerekkorától cimborája volt, s idős korukban barátilag elköltenek egy vacsorát, mert, ahogy írja, ha ő lenne az az N. N. úr, aki könnyedén mondhatta a mester kortársaként, hogy „Mozarttal vacsorázom”, akkor ő, ha választhatna, Ottlikkal tenné ezt. A *Kvartett Ottlikéknál* című emlékezésben úgy beszél négy beszélgetőtársáról, Nemes Nagy Ágnesről, Mándi Ivánról, Korozmay Dénesről és Ottlik Gézáról, azaz a költőről, a novellistáról, a muzsikusról és a regényíróról, mint a primáriusról, a másik hegedűsről, a brácsásról és a gordonkajátékosról. A visszaemlékezés pikantériája abban áll, hogy eredetileg fölvetelre szánták a beszélgetést, amely meghíúsult, mert a magnó nem működött, de Czigány György jóvoltából talán még hitelesebben is tárul elénk az est, mert, ahogy írja: „Az elménk a gépnél csak azáltal különb, hogy a kihagyás technikáját eleve tudja, s felejteti is képes. És a mondatok emlékéhez előhívható a mosoly szókereső csöndje, egy gondolat világra segítésének kézmozdulatában az óvatos öröm, s a vállrándítás, legyintés, fejcsóválás iróniája, mely vackaink melegségével van teli: a Mándy-féle »tehetetlen szeretettel«. Ami lekottázhatatlan.” (32.) Az Ottliknak szánt rész végén lévő három vers rafináltan keveri az őket megelőző írások jeleneit, mintegy verssé sűríti a visszaemlékezések hígabb anyagát.

A kötet közepén jó néhány megemlékezés található, például Ungár Imréről, melyben a zenész arról nyilatkozik, hogy a vaksága révén bizonyosan közelebbi kapcsolatot ápol a zenével, mint mások, de: „Ami nem azt jelenti, hogy a vak ember jobb zenész (mert lehet olyan vak ember, aki egyáltalán nem zenész), de hogy ha a zenész vak is, akkor a zene számára többet kell, hogy jelentsen, mint más muzsikusként számára, ez kétségtelen. Ugyanakkor a vizualitás hiánya, a szabad mozgás, a lendület természetes szabadsága és seregnyi csak szemmel finoman kimérhető dolog hiánya mégis akadályt jelent, ez nem vitás.” (54–55.) Nem maradhat említés nélkül az *Tíz mondat Aelia Sabinához* című bravúros megemlékezés, mely egy, a harmadik században élt orgonaművésznőnek állít emléket, és amelynek mondatain mintha fokozatosan